



**Beknopt historisch overzicht van den twist over den oorsprong  
van het Quicumque of Symbolum van den Heiligen  
Athanasius, vooral met het oog op den tegenwoordigen strijd  
in de Staatskerk van Engeland, behoorende bij het facsimile  
van Rob. Cotton's Codex Cla**

<https://hdl.handle.net/1874/235507>

BEKNOPT HISTORISCH OVERZIGT

VAN DEN

TWIST OVER DEN OORSPRONG

VAN HET

QUICUMQUE OF SYMBOLUM

VAN DEN

MEILIGEN ATMANASIUS

*vooral met het oog op den tegenwoordigen strijd*

IN DE

STAATSKERK VAN ENGELAND.

BEHOORENDE BIJ HET FAC SIMILE VAN

ROBERT COTTON'S CODEX CLAUDIUS A. 7.

DOOR

J. ARNTZ

LEERAAR AAN HET SEMINARIE TE KUILENBURG.



UTRECHT,

J. L. BEIJERS.

[1874]

C. fo.  
161

*C. H. H. 1000  
100 1000*

FAC SIMILE

VAN DEN

EERSTEN PSALM

EN HET

QUICUMQUE OF SYMBOLUM

VAN DEN

MEILIGEN ATHANASIUS

NAAR HET PSALMBOEK VAN ROBERT COTTON'S

CODEX CLAUDIUS A. 7.

THANS IN DE ACADEMISCHE BIBLIOTHEEK TE UTRECHT

VERVAARDIGD OP LAST VAN

J. ARNTZ

*Leeraar aan het Seminarie te Kuilenburg.*



UTRECHT,  
J. L. BEIJERS.

## VERKLARING VAN HET FAC SIMILE.

---

- A. Begin van den 1<sup>sten</sup> Psalm. De gouden, rood en blaauw gekleurde letter B is vooral merkwaardig om de uiteenlopende gevoelens over haar oorsprong.
- B. Eenige der merkwaardigste letters van de twee soorten van Schrift in het Psalmboek gebezigd
1. Onciale letters: in opschriften, eerste regels en aanvangletters der verzen; goud, rood of geschaduwd.
  2. Ruwe kapitale letters: de overige tekst.
- C. Het QUICUMQUE. Bovenaan staat een teekening, die waarschijnlijk het Concilie van Nicea voorstelt, waar Arius van zijn priesterschap ontzet wordt, immers men ontdoet een priester van zijne stola. Aan de rechterhand zitten drie, aan de linkerhand twee schrijvers.
-

BEKNOPT HISTORISCH OVERZIGT

VAN DEN

TWIST OVER DEN OORSPRONG

VAN HET

QUICUMQUE OF SYMBOLUM

VAN DEN

# MEILIGEN ATMANASIUS

*vooral met het oog op den tegenwoordigen strijd*

IN DE

STAATSKERK VAN ENGELAND.

BEHOORENDE BIJ HET FAC SIMILE VAN

ROBERT COTTON'S CODEX CLAUDIUS A. 7.

DOOR

J. ARNTZ .

LEERAAR AAN HET SEMINARIE TE KUILENBURG.



UTRECHT,

J. L. BEIJERS.

# INHOUD.

---

HET QUICUMQUE . . . . .	bl.	5
BEKNOPT HISTORISCH OVERZIGT . . . . .		7
I. Gezag van het Quicumque. . . . .	”	
II. Geschil over diens ouderdom in de 16 <sup>de</sup> en 17 <sup>de</sup> eeuw . . . . .	”	
III. Kerkelijke beweging . . . . .	”	
IV. Swainson . . . . .		8
V. Ffoulkes . . . . .	”	
VI. Usshers Cottoniaansch Psalmboek . . . . .		9
VII. Fac Simile . . . . .	”	
VIII. Vergadering der Anglikaansche Geestelijkheid in Londen 2 Julij 1872 . . . . .		10
IX. Sir Th. Duffus Hardy . . . . .		11
X. Voornaamste bewijzen uit het Psalmboek zelve. . . . .	”	
XI. Besluit. . . . .		12

---

# HET QUICUMQUE

OF

## SYMBOLUM VAN DEN HEILIGEN ATHANASIOS.

1. Al wie zalig wil zijn, moet voor alles het Katholiek geloof bezitten.
2. Tenzij een ieder dat geheel en ongeschonden beware, zal hij zonder twijfel voor eeuwig verloren gaan.
3. Het Katholiek geloof nu is dit: dat wij één God in de Drievuldigheid, en eene Drievuldigheid in de eenheid vereeren.
4. Noch de personen verwarrende, noch de zelfstandigheid scheidende.
5. Want een ander is de persoon des Vaders, een ander die des Zoons, een ander die des Heiligen Geestes.
6. Maar des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes Godheid is één, heerlijkheid gelijk, majesteit even eeuwig.
7. Gelijk de Vader, zoo is de Zoon, zoo de Heilige Geest.
8. Ongeschapen is de Vader, ongeschapen de Zoon, ongeschapen de Heilige Geest.
9. Ongemeten de Vader, ongemeten de Zoon, ongemeten de Heilige Geest.
10. Eeuwig de Vader, eeuwig de Zoon, eeuwig de Heilige Geest.
11. En toch geen drie eeuwigen, maar één eeuwige.
12. Gelijk geen drie ongeschapenen, noch drie ongemetenen; maar één ongeschapene, één ongemetene.
13. Evenzoo: almachtig is de Vader, almachtig de Zoon, almachtig de Heilige Geest.
14. En toch geen drie almachtigen, maar één almachtige.
15. Aldus: God is de Vader, God de Zoon, God de Heilige Geest.
16. En toch geen drie Goden, maar één is God.
17. Zoo: Heer is de Vader, Heer de Zoon, Heer de Heilige Geest.
18. En toch geen drie Heeren, maar één is de Heer.
19. Omdat, gelijk wij door de Christelijke waarheid verplicht worden elken persoon afzonderlijk God en Heer te noemen;



20. Zoo worden wij door de Katholieke godsdienst belet „drie Goden of Heeren” te zeggen.
  21. De Vader is van niemand gemaakt, noch geschapen, noch geteeld.
  22. De Zoon is van den Vader alleen; niet gemaakt, noch geschapen, maar geteeld.
  23. De Heilige Geest is van den Vader en den Zoon; niet gemaakt, noch geschapen, noch geteeld; maar voortkomende.
  24. Één Vader dus, geen drie Vaders; één Zoon, geen drie Zoons; één Heilige Geest, geen drie Heilige Geesten.
  25. En in deze Drievuldigheid is niets vroeger of later, niets grooter of kleiner;
  26. Maar al de drie personen zijn onderling even eeuwig en gelijk.
  27. Zoodat men in alles, gelijk boven gezegd is, en de Drievuldigheid in de eenheid, en de eenheid in de Drievuldigheid vereeren moet.
  28. Wie dus zalig wil zijn, denke zóó over de Drievuldigheid.
  29. Maar het is noodzakelijk voor de eeuwige zaligheid, dat hij ook de menschwording van onzen Heer Jesus Christus trouw geloove.
  30. Het regte geloof dan is, dat wij gelooven en belijden, dat Onze Heer Jesus Christus, Gods Zoon, God en mensch is.
  31. God is Hij, uit des Vaders zelfstandigheid voor de eeuwen geteeld; en mensch is Hij uit zijns moeders zelfstandigheid in den tijd geboren.
  32. Volmaakt God, volmaakt mensch: uit eene redelijke ziel en menschelijk vleesch bestaande.
  33. Gelijk aan den Vader naar de Godheid; minder dan de Vader naar de menschheid.
  34. Die, hoewel God en mensch, toch geen twee, maar één Christus is.
  35. Één echter, niet door overgang der Godheid in het vleesch, maar door opname der menschheid in God.
  36. Geheel één, niet door vermenging van zelfstandigheid, maar door eenheid van persoon.
  37. Want, gelijk de redelijke ziel en het vleesch één mensch is, zoo is God en mensch één Christus.
  38. Die geleden heeft voor onze zaligheid, ter helle nedergedaald, den derden dag van de dooden verrezen is.
  39. Hij is ten hemel gevaren; zit aan de rechterhand Gods, des almachtigen Vaders. Van daar zal hij levenden en dooden komen oordeelen.
  40. Bij wiens komst alle menschen met hunne lichamen te verrijzen hebben, en van hunne eigene daden rekenschap zullen geven.
  41. En die goed gedaan hebben, zullen in het eeuwige leven, maar die kwaad, in het eeuwige vuur gaan.
  42. Dit is het Katholiek geloof. Tenzij een ieder dat trouw en vast geloove, kan hij niet zalig worden.
-

# BEKNOPT HISTORISCH OVERZIGT.



## I. Gezag van het Quicumque.

Het QUICUMQUE <sup>1)</sup> maakte, ten minste op het einde der 9<sup>de</sup> eeuw, in verscheidene bisdommen een bestanddeel van de kerkelijke getijden uit; en nam daar, toen ter tijd, reeds dezelfde plaats als nu nog in den roomschen brevier in. Zijn inhoud wordt door de Katholieke Kerk als verplichtende geloofsleer beschouwd. Eerst droeg het den naam van *Geloof*, later dien van *Symbolum* of *Geloofsbelijdenis* des heiligen Athanasius. Men hield ook vrij algemeen dien beroemden Kerkleeraar, gestorven in 373, voor den opsteller er van. Zoo als echter uit geheel den schrijfrant van het stuk blijkt, is het, gelijk reeds de heilige Thomas van Aquino <sup>2)</sup> opmerkte, door zijn opsteller, niet tot *Geloofsbelijdenis*, maar tot *Geloofsonderrigt* bestemd. Als zoodanig wordt het eigenlijk ook door de Kerk gebruikt.

De voornaamste genootschappen der Protestanten behielden dezelfde achting voor het QUICUMQUE en telden het onder hunne Symbolische schriften. In de Staatskerk van Engeland bestaat een voorschrift, dat het QUICUMQUE op dertien feestdagen onder de godsdienstoefening gebeden of gezongen moet worden. Hieruit volgt natuurlijk dat het veel meer invloed op de denkwijze van de leden dier kerk, dan op die van andere protestantsche genootschappen uitoefent.

1) Deze naam is, gelijk die van Gloria, Credo, Confiteor, aan het eerste woord van het stuk in het Latijn ontleend. Ik bezig dien bij voorkeur, als den kortsten en duidelijksten.

2) 2<sup>a</sup> 2<sup>ae</sup> q. l. 10 ad 3<sup>m</sup>.

## II. Geschil over diens ouderdom.

Petrus Pithou, een fransch regtsgeleerde en oudheidkundige, eerst Protestant later Katholiek, gestorven in 1595, was de eerste die met eenigen nadruk volhield, dat het QUICUMQUE niet door Athanasius, maar door een godgeleerde van de 8<sup>ste</sup> eeuw was opgesteld. Meer opzien echter maakte de Leidsche hoogleeraar Johan Gerhard Vossius, toen hij in 1642, in eene afzonderlijke verhandeling over de drie Symbolums, ongeveer hetzelfde gevoelen als Pithou verdedigde. Nu verschenen in de volgende 80 jaren eene reeks van verhandelingen over dit vraagstuk. Pithou en Vossius vonden geene aanhangers van naam. Vele geleerden bleven Athanasius voor den opsteller houden; andere wilden dat het QUICUMQUE in de 5<sup>de</sup> eeuw, of iets later opgesteld zou zijn; maar slechts weinigen van hen, en deze dan nog slechts bij gissing, durfden een opsteller noemen.

## III. Kerkelijke beweging.

Met dezen twijfel over den oorsprong verbond zich, onder de Anglikenen en andere Protestanten, weldra die over het gezag van het QUICUMQUE; daar velen hunner, omstreeks dienzelfden tijd, ten opzichte van de leerstukken der Drieëenheid en der Menschwording onverschillig begonnen te worden. Vooral vond men die zinsneden hinderlijk, waarin ge-

zegd wordt, dat alwie de voorgedragene leer niet vastelijk gelooft, niet zalig kan worden. Anderen integendeel hielden het QUICUMQUE voor het bolwerk des geloofs en de grondleer des Christendoms. Deze strijd was, uithoofde van het bovengemelde voorschrift, vooral levendig in de engelsche Staatskerk. Sedert 1686 werden daar herhaalde aanzoeken bij het kerkelijk gezag gedaan, om het openbare gebruik van het QUICUMQUE af te schaffen, of ten minste die onverdraagzame zinsneden er uit te laten. Het voorschrift bleef echter bestaan, hoewel nu eens minder, dan weder eens meer nadrukkelijk gehandhaafd.

Omstreeks 1871 begon de godsdienstige en wetenschappelijke strijd over den oorsprong van het QUICUMQUE weder met een nieuw leven. De voornaamste aanvoerders daarvan waren de heeren C. A. Swainson en E. S. Ffoulkes.

#### IV. Swainson.

C. A. Swainson, Kanunnik van Chicester en professor te Cambridge, beweert, dat men in het QUICUMQUE drie deelen moest onderscheiden.

1. Het laatste gedeelte, over de Menschwording, 29—41; opgesteld voor het Concilie van Chalcedon (451).

2. Het eerste gedeelte, over de Drieëenheid, 1—7 en 21—28 met uitlating van 7—20; opgesteld kort voor 800.

3. Het overige, dat bij het voorgaande zou zijn gevoegd, toen dit tot een geheel vereenigd werd. Dit zou tusschen 869 en 871 zijn geschied.

Swainson trekt zijne bewijzen uit de werken van Hincmar, den kundigen en werkzamen Aartsbisschop van Rheims; en vindt de bevestiging daarvan in verscheidene handschriften en andere stukken.

Professor Swainson heeft niets tegen de leer van het QUICUMQUE, maar houdt het voor eene uitgemaakte zaak, dat de daarin bevatte veroordeelende uitspraken voor het openbaar gebruik niet mogen behouden worden. De bevestiging van dit gevoelen vindt hij in zijne theorie over deszelfs oorsprong.

#### V. Ffoulkes.

E. S. Ffoulkes was voorheen leeraar te Oxford, en werd in 1854 Katholiek. Als zoodanig vleide hij zich steeds met het denkbeeld, de verschillende christelijke genootschappen in massa tot de eenheid terug te brengen. Vele zijner geschriften hadden

dit ten doel. Zoo schreef hij in 1865 en 67 de twee eerste deelen van zijn nog niet voltooid werk over de *verdeelingen des Christendoms*<sup>1)</sup>. Dit verontrustte niet weinig zijne geloofsgenooten, dewijl hij daarin der latijnsche, dat is Roomsche Katholieke Kerk, ten laste legde, door eene laakbare handelwijze, de oorzaak van zeer veel verdeeldheid en vooral van de zoo betreurenswaardige scheuring tusschen het Oosten en Westen, in de 9<sup>de</sup> eeuw, geweest te zijn. Ffoulkes handelwijze in de volgende jaren was niet geschikt om die bezorgdheid te doen verminderen; maar op het einde van 1871 wierp hij het masker af. In zijn werk: *Het Symbolum van Athanasius door wien geschreven en door wien verspreid*<sup>2)</sup>, toont hij maar al te duidelijk, dat het middelpunt zijner vereenigingsplannen niet meer in de Roomsche-Katholieke, maar in de Orthodox-Grieksch-Russische Kerk te vinden is. Volgens hem heeft, te beginnen van de vijfde, zoo niet van de derde eeuw, een geest van rationalismus, met minachting van Schriftuur, Conciliën en Vaders, zich van de Latijnsche Kerk meester gemaakt. De brandpunten van dien geest waren Afrika, Aquileja en later Spanje. Maar onder Karel den Grooten werd die rigting algemeen en bestendig gemaakt. Deze Keizer, door Ffoulkes als een der slechtste menschen gebrandmerkt, is, volgens denzelfden, dan ook de ware bewerker van de scheuring tusschen de Oostersche en Westersche Kerk. Deze scheuring was Karel, in zijne Macchiavellistische politiek, noodzakelijk, om zich als Westersch Keizer te doen gelden. Het QUICUMQUE is door Paulinus, patriarch van Aquileja, kort voor 800, opgesteld, door Karels handlangers omgewerkt, met opzettelijk bedrog aan Athanasius toegeschreven, en in diens rijk algemeen ingevoerd. Zoo was het, in Karels handen, een der krachtigste middelen, om de leer van het voortkomen des Heiligen Geestes van den Vader en den Zoon, bij de Latijnen algemeen te maken. Dit nu was eene overtreding der kerkregels, welke de regtzinnige Oosterlingen noodzaakten hun de kerkgemeenschap op te zeggen.

Zoo als men ziet, zou de wederlegging van dit ongehoorde stelsel in zijne bijzonderheden boekdeelen vorderen. De hoofdzaak is: Ffoulkes was, althans in theorie, tot de Grieksch-Russische Kerk overgegaan; en wierf voor deze, onder wankelende Katho-

1) *Christendom's divisions.*

2) *The Athanasian-Creed, by whom written, and by whom published.*

lieken, Jansenisten en Anglikanen, bekeerlingen. Zijne bewering, nopens het opstellen des QUICUMQUE door den heiligen Paulinus, grondt hij op een brief, door den zaligen Alcuin, Karels leermeester en, naar onze wijze van spreken, diens minister van eeredienst en onderwijs, omstreeks 800 aan Paulinus geschreven. Daarin wordt deze hoog geprezen over een door hem opgesteld »Symbolum», en hem toegezegd, dat dit, naar alle bisdommen verzonden en door de priesters van buiten geleerd, in het vervolg tot leidraad bij het godsdienstig onderwijs der geloovigen zal genomen worden. Dat dit Symbolum nu het QUICUMQUE is, tracht Ffoulkes uit verscheidene feiten te bewijzen. Ffoulkes meening, zoo als hij die voordraagt, van geheel het QUICUMQUE verstaan, is ten eenemale in strijd met die van Swainson. Denkt men echter daarbij erkel aan het door ons, onder n. 2. boven vermelde gedeelte, zoo laat ze zich, tot een zekeren graad, daarmede vereenigen.

Swainson en Ffoulkes zijn dus beiden eener wijziging van het gebruik des QUICUMQUE in de Anglikaansche Kerk gunstig. Bij den opgang, dien Ffoulkes werk in het begin maakte, konden ook de Katholieken niet onverschillig blijven. Het gold namelijk een geheel nieuw stelsel van lasteringen tegen hunne Kerk, dat, als het ingang vond, hunne zwakke broeders ergeren, en vele, naar hunne Kerk overhellende Protestanten, tot hunne verbitterste vijanden maken moest. Nu was, wel is waar, Ffoulkes meening over den opsteller des QUICUMQUE in zich vrij onschuldig, en los met het overige stelsel verbonden. Maar zij diende nu eenmaal om dit stelsel ingang te verschaffen. Van den anderen kant, was ze met het, naar men meende, reeds in de 17<sup>de</sup> eeuw zoo goed als uitgemaakte gevoelen, van den veel hoogerouderdom des QUICUMQUE in strijd. Men maakte er dus eerst en vooral werk van, om dit laatste punt zegevierend te staven.

Uit de werken der tegenpartij kon men echter genoeg opmaken, dat bij deze met de reeds voor 150 jaren aangevoerde, en door Daniël Waterland<sup>1)</sup> (1724) vrij goed verzamelde bewijzen voor een hooger dan het jaar 800 gaande ouderdom des QUICUMQUE, zich niet veel liet uitvoeren. Zeer welkom moest dus allen eene ontdekking zijn, die hoop gaf, dat hun een nieuw licht in deze donkere zaak zou opgaan.

1) *Critic, history of the Athanasian Creed.*

#### IV. Usshers Cottoniaansch Handschrift.

Jakob Ussher had (1648), in zijn werk over de drie Symbolums, gezegd, dat een Psalmboek in Robert Cotton's beroemde verzameling, niet jonger dan Gregorius des 1<sup>sten</sup> tijd (600), geheel het QUICUMQUE bevatte. Vele geleerden hadden Usshers getuigenis aangehaald; maar niemand hunner had het Psalmboek zelve gezien. Waterland vond, bij het doorsnuffelen van Cotton's verzameling, dat daarin geen Handschrift, aan Usshers beschrijving beantwoordende, gevonden werd. Nu was iedereen wel van Usshers ervarenheid en waarheidsliefde overtuigd; maar over zaken van dien aard waren de gevoelens maar al te vaak in den loop der tijden veranderd, om Usshers oordeel, over den ouderdom des Handschrifts, als beslissend aan te nemen. Dit was dan ook het antwoord van Ffoulkes op dit bewijs tegen zijne stelling geweest.

Dit Handschrift nu was wedergevonden. Het stond in de Akademische bibliotheek te Utrecht. Aan deze was het geschonken door zekeren D. de Ridder; en in den ouden Catalogus van 1718 geboekt onder de Manuscripten P. 455 (155). Reeds in 1829 had de Berlijnsche Hoogleeraar Aug. Haenel er melding van gemaakt, onder de resultaten eener Bibliographische reis; en de Heer W. H. J. Baron van Westreenen van Tiellandt had het als een Handschrift uit Cotton's verzameling beschreven in eene verhandeling in het Archief van Kist en Rooijaards, IV<sup>de</sup> deel (1833) overgedrukt, met eene voorrede van Prof. H. J. Rooijaards.

Het oordeel dezer geleerden, wier plan met Ussher en het QUICUMQUE niets te maken had, stemde vrij wel met dat van dezen over den ouderdom des Handschrifts overeen. Dit was echter het geval niet met andere nederlandsche geleerden, waaronder de tegenwoordige Archivaris en Bibliothekaris, P. J. Vermeulen, volgens welke het van later datum zoude zijn. Uit dit Handschrift nu, had de Heer O. J. Westwood van Oxford eenige miniaturen laten na-teekenen. Op deze werd Prof. Swainson door den Heer Bradshaw opmerkzaam gemaakt; en hij herkende daaruit weldra het door Ussher vermelde Handschrift.

#### VII. Fac Simile.

Swainson, in verbinding met den bisschop van Gloucester en Bristol, een vurig verdediger van het

QUICUMQUE, deed aldra pogingen om eene fotografie er van, zoo als het in het Handschrift stond, te verkrijgen. Een geruimen tijd ontmoetten zij daarin moeilijkheden. Pater J. Jones S. J. professor in St. Beunos College te St. Asaph, in North-Wales, door Swainson ingelicht, schreef, in het begin van April 1872, naar een priester hier te lande, om inlichting omtrent het Handschrift, en eene fotografie of Fac Simile van het QUICUMQUE vragend. Daar deze priester wat ver van Utrecht woonde, werd mij de taak opgedragen. Zij had geene zwaarigheid.

Met het Handschrift leerde ik Waterlands werk, Van Westreenens verhandeling over het Handschrift, de twee Catalogussen van Cotton's verzameling: die van Th. Smith in 1696, en die van J. Planta in 1802 vervaardigd, kennen; ik kon dus, althans eenige inlichting geven, en besloot, op raad van den Boek- en Steendrukker P. W. van de Weijer te Utrecht, bij hem van het QUICUMQUE een Chromo-lithographisch Fac Simile te laten vervaardigen. Ik meende niets te moeten sparen, om dit zoo volmaakt mogelijk op het oorspronkelijke te doen gelijken; zoo dat het tot nog toe de schoonste der thans bestaande kopiën is. Daar ik inzag dat de hoofdkwestie over den ouderdom des Psalmboeks liep, deed ik uit eigen beweging, en in navolging van Van Westreenen, den in dit opzigt zeer belangrijke aanvang<sup>1)</sup> en de merkwaardigste letters<sup>2)</sup> bij het QUICUMQUE<sup>3)</sup> voegen.

#### VIII. Vergadering der Anglikaansche Geestelijkheid.

Van dit Fac Simile werden in Mei vier copiën naar St. Beunos College gezonden, die weldra nog door een honderdtal gevolgd werden. Een dezer kopiën werd ter hand gesteld aan den bisschop van Gloucester, zonder dat hij de afkomst kende.

Nu had den 2<sup>den</sup> Julij te Londen eene *Convocation* of vergadering der geestelijkheid van de provincie Canterbury plaats. De bisschop van Gloucester verkondigde in triomf de ontdekking van Usshers Handschrift, en vertoonde het Fac Simile. Hij beging echter daarbij twee in zulk een man onverklaarbare misgrepen. Hij noemde het Fac Simile eene

*fotografie*; en veronderstelde als bekend, dat het oorspronkelijke uit het British-Museum *gestolen* was. Integendeel: behalve dat dit op den Utrechtschen Catalogus van 1718 stond, bleek het, als men het nu bekende nummer Claudius A.<sup>1)</sup> van ons Handschrift opzocht, in den Catalogus van Cotton's verzameling, door Thomas Smith in 1696 vervaardigd, dat het toen reeds aldaar ontbrak; terwijl deze verzameling eerst in 1753 naar het Britsch Museum werd overgebracht. Met zoo weinig zaakkennis moest men toch het voor Utrecht beleedigende woord *gestolen* niet gebruiken. Daar men in Utrecht niets van het vervaardigen eener *fotografie* wist, zette ook dat woord daar kwaad bloed. De bisschop had het vinden van Usshers Handschrift, als het ware, met eene volmaakte bevestiging van diens oordeel gelijk gesteld. Swainson, die tot het lagerhuis behoorde, maakte den Aartsbisschop, voorzitter van het hoogerhuis, in een brief, van den 3<sup>den</sup> Julij, die daarin voorgelezen werd, zijne bedenkingen bekend, die hij den 4<sup>den</sup> persoonlijk in het lagerhuis wat uitvoeriger voordroeg. Daarover toonde zich Gloucester niet weinig gebelgd. De twist, over den ouderdom des Handschrifts, bleef met groote levendigheid voortduren. Swainson deed, gedurende de vacantie in Julij en Augustus, eene reis naar het vaste land, ter opsporing van documenten, die over den oorsprong des QUICUMQUE licht konden verspreiden. Den 13<sup>den</sup> Julij te Utrecht gekomen, vond hij, dat men juist het Handschrift van de Bibliotheek had weggenomen. Hij schreef later deze teleurstelling toe aan het ongenoegen door Gloucesters woorden veroorzaakt. Bij zijn terugkeer, den 28<sup>sten</sup> Augustus, kon hij echter zijne weetgierigheid voldoen en besteedde een namiddag aan het onderzoek van het Handschrift. Een paar maanden later kwam eene fotografie van het QUICUMQUE tot stand. In 1873 ging het Handschrift zelve voor een tijd naar Engeland. Voor zooverre mij bekend is, zijn er echter geene nieuwe ontdekkingen daaromtrent openbaar gemaakt.

1) Robert Cotton had zijne verzameling gerangschikt in veertien kasten, van welke de twaalf met de busten der 12 eerste Romeinsche Keizers, de twee anderen met die van de beruchte vrouwen Cleopatra en Faustina prijkten. Daarom werd deze verzameling, die *der twaalf Cesars* genoemd.

1) Fac Simile A.

2) F. S. B.

3) F. S. C

### IX. Sir Th. Duffus Hardy.

Over den ouderdom des Handschrifts, zoowel als over dien van het QUICUMQUE, bleven de stemmen zeer verdeeld. Sir Thomas Duffus Hardy <sup>1)</sup>, in zijn Verslag over het Utrechtsche Psalmboek aan Lord Romilly, houdt dit zelfs voor merkelyk ouder dan het jaar 600. Op een der schutbladen vinden wij eene inhoudsopgave van het boekdeel, in letters van het begin der 17<sup>de</sup> eeuw; dus waarschijnlijk van Robert Cotton († 1631) zelve afkomstig. Daaruit zien wij, dat de band toen, behalven het Psalmboek, en eenige fragmenten uit de Evangeliën en heilige Vaders, nog een giftbrief bevatte, waarbij koning Hlotharius van Kent in het jaar 679 aan Bercval, abt van het klooster te Reculver bij Thanet, eenige landerijen schenkt. Nu besluit men uit Beda, dat Ethelbert, de eersten Christen koning van Kent, te Reculver een paleis en een klooster bouwde. Bercval werd later bisschop van Canterbury. Het klooster te Reculver werd in 999 gesupprimeerd, en de handschriften, daar aanwezig, naar de aartsbisschoppelyke bibliotheek van Canterbury overgebracht. De aanleiding tot de bekeering van Engeland gaf Ethelberts huwelyk met Bertha, eene Christelyke prinses uit het frankische koningsgeslacht der Merovingers <sup>2)</sup>. Hieruit besluit nu Sir D. Hardy, dat het Psalmboek, oorspronkelyk voor deze koningin Bertha vervaardigd, door haar toedoen naar Reculver zou gekomen zijn. De eenige grond van dat alles is de giftbrief, zoo het schijnt, reeds door Cotton uit den band genomen, en nu nog onder een ander nummer in diens verzameling op het British-museum aanwezig.

Nu valt echter elkeen bij het beschouwen van het boekdeel in het oog, dat ook de bovengenoemde fragmenten oorspronkelyk niet bij het Psalmboek behoord hebben. De drie deelen zijn dus in later tijd, hetzij te Reculver, hetzij elders bijeen gevoegd. De giftbrief is steeds een belangrijk stuk; omdat dit het eenige is van de drie, dat eenige melding van tijd en plaats behelst. Maar alle besluiten daarop met betrekking tot het Psalmboek gemaakt, staan op zeer lossen voet. Alles komt dus neer op de kentekenen, welke het Psalmboek zelf oplevert.

1) Bibliothekaris van het British-museum.

2) Voor 590.

### X. Voornaamste bewijzen uit het Psalmboek zelve.

Deze worden getrokken: ten 1<sup>sten</sup> uit het letterschrift, ten 2<sup>den</sup> uit de teekeningen.

#### I. Men onderscheidt.

A. De sierlijke aanvangletter B. van den 1<sup>sten</sup> Psalm. <sup>1)</sup>

B. De onciale letters <sup>2)</sup> van de opschriften en eerste letters van elk vers, in roode, en van de twee of drie eerste regels der 17 eerste Psalmen in gouden, <sup>3)</sup> en die der overige stukken in zwart geschaduwde letters. <sup>4)</sup>

C. Het overige van den tekst, in zwarte ruwe kapitalen. <sup>5)</sup>

Dat nu het gros van den tekst in ruwe kapitalen geschreven is, wordt als een teeken van hoogen ouderdom opgegeven. Als dagelijksch schrift komen deze ruwe kapitalen hoogstens tot in het begin der 8<sup>ste</sup> eeuw voor. Later vindt men ze nog wel in titels of aanhalingen, in eene van het overige des geschrifts verschillende taal. Uit dit laatste echter volgt, dat ze nooit geheel vergeten werden, wat overigens reeds daaruit blijkt, dat ze maar weinig van onze thans gebruikte kapitale drukletters verschillen. Professor Swainson telt daarenboven verscheidene handschriften van later tijd op, van welke een groot gedeelte in ruwe kapitalen geschreven is.

De sierlijke aanvangletter is wel eens als een bewijs aangehaald, dat het Psalmboek niet ouder dan de 7<sup>de</sup> eeuw kon zijn, daar men ze als Angelsaksisch aanzag. De heer Brian O. Looney, professor aan de Katholieke Universiteit te Dublin, heeft echter aangetoond, dat ze in Iersche handschriften van de vijfde eeuw gevonden wordt. Maar zij bewijst, dat het Psalmboek niet zuiver Romeinsch is; daar in zulke handschriften geenerlei krulletters voorkomen.

II. Bij elk stuk: psalm, gezang, gebed, symbolum, staat eene teekening. In het geheel zijn er 166. Deze teekeningen zijn alle toepasselyk op den inhoud van het stuk, waar ze bij staan. Hoewel vrij ruw in ons oog, verraden ze echter in menig opzigt

1) Zie Fac Simile A.

2) F. S. B. 1.

3) F. S. A.

4) F. S. C.

5) F. S. B. 2.

een niet gering talent. De vorm der huizen, tempels, altaren, meubelen, kleederen, is geheel en al ontleend uit de zeden des lateren romeinschen rijks; niets aan die der latere duitsche volkeren.

Wil men nu echter beweren, dat de teekenaar zijne vormen aan de hem omgevende werkelijkheid ontleent, zoo moet men het Psalmboek tot aan de vierde eeuw laten opklommen. Van toen af maakten zich immers de Duitschers van verscheidene Romeinsche provinciën meester. Dien ouderdom schijnt werkelijk de Schrijver der bovengemelde inhoudsopgave op het schutblad aan het Psalmboek te hebben toegekend.

Maar de inhoud zelf is daartegen. Zijn dan de teekeningen grootendeels kopiën van een ouder origineel, zoo kunnen zij, streng genomen, niets voor den ouderdom van het stuk bewijzen. Swainson wil zelfs daarin menig blijk van een latere vervaardiging vinden, vooral in die bij het *Gloria in Excelsis*, het Symbolum der Apostelen en het QUICUMQUE, welke stukken in de oudste Psalmboeken niet voorkomen, en waarvan de teekeningen dus in later tijd moeten ontworpen zijn. Ik geef hier slechts zijne redeneering over de door ons medegedeelde teekening bij het QUICUMQUE. <sup>1)</sup>

Deze stelt, naar het schijnt, het Concilie van Nicea voor, waar Arius van zijn priesterschap ontzet wordt, immers men ontdoet een priester van zijne Stola. Het gevoelen, dat het QUICUMQUE op het Concilie van Nicea werd opgesteld, vindt men eerst op het einde der tiende eeuw. Dus kan het Psalmboek niet ouder zijn.

Ditzelfde besluit wil Swainson nog met andere gegevens staven. Vooral drukt hij er op, dat bij den 150<sup>sten</sup> en den apokriefen 151<sup>sten</sup> Psalm orgels geteekend staan van een maaksel, dat eerst na 811 in het frankische rijk in gebruik kwam. De kracht

1) Fac Simile C.

van dit bewijs vat ik echter niet. Volgens Swainson zelve toch, waren zulke orgels reeds voor Christus geboorte in het Oosten, in latere tijden ook in Italië in zwang, en zijn de teekeningen van een oud romeinsch origineel gekopieerd. Volgens Sir Duffus Hardy zou het Psalmboek zelve waarschijnlijk niet in Frankrijk, maar in Italië vervaardigd zijn.

## XI. Besluit.

Het wedervinden van Usshers Psalmboek heeft dus diens oordeel over deszelfs ouderdom geen algemeenen aanhang verschaft; en levert derhalve voor den hoogen ouderdom van het QUICUMQUE dat krachtige bewijs niet, hetwelk Ussher er uit wilde trekken. De uiteenlopende oordeelen der geleerden van het vak, over de geschiedenis des Handschrifts, diens inhoud, letters, teekeningen enz. toonen genoeg hoeveel stof tot studie het nog kan opleveren. Iets dergelijks is, onder anderen, met eenige handschriften van Weenen, Parijs en Milaan het geval. In het gebruik der engelsche staatskerk is ook geene noemenswaardige verandering gemaakt. Toch is men, vooral in de provincie van York, geneigd, om aan de tegenpartij van het QUICUMQUE iets toe te geven. Ffoulkes stelsel is genoegzaam vergeten, en zal der Katholieke Kerk geene nieuwe vijanden verwekken; hoewel de pogingen tot verbroedering tusschen de Grieksch-Russische, Jansenistische, Anglikaansche en zich Oud-Katholiek noemende genootschappen aan de orde van den dag zijn. Dit alles moet den Katholieken godgeleerden en oudheidkundigen een spoorslag zijn, om in dit, gelijk in andere punten der kerkelijke wetenschap, op de hoogte te blijven, ten einde daarvan, tot onderrigting en stichting van geloofsgenooten en andersdenkenden, partij te trekken.

A



EATU SCIR  
QUINON  
ABIT  
INCONSILI  
OIMPIORU  
HINUIAPEC

CATORUMNONSTIIT  
HINCATHIDRAPISTI  
LINTIAENONSDIT  
SEDINLEGEDNIVOLUN  
TASIIUS·HINLEGEEIUS  
MEDITABITURDIE

B 1

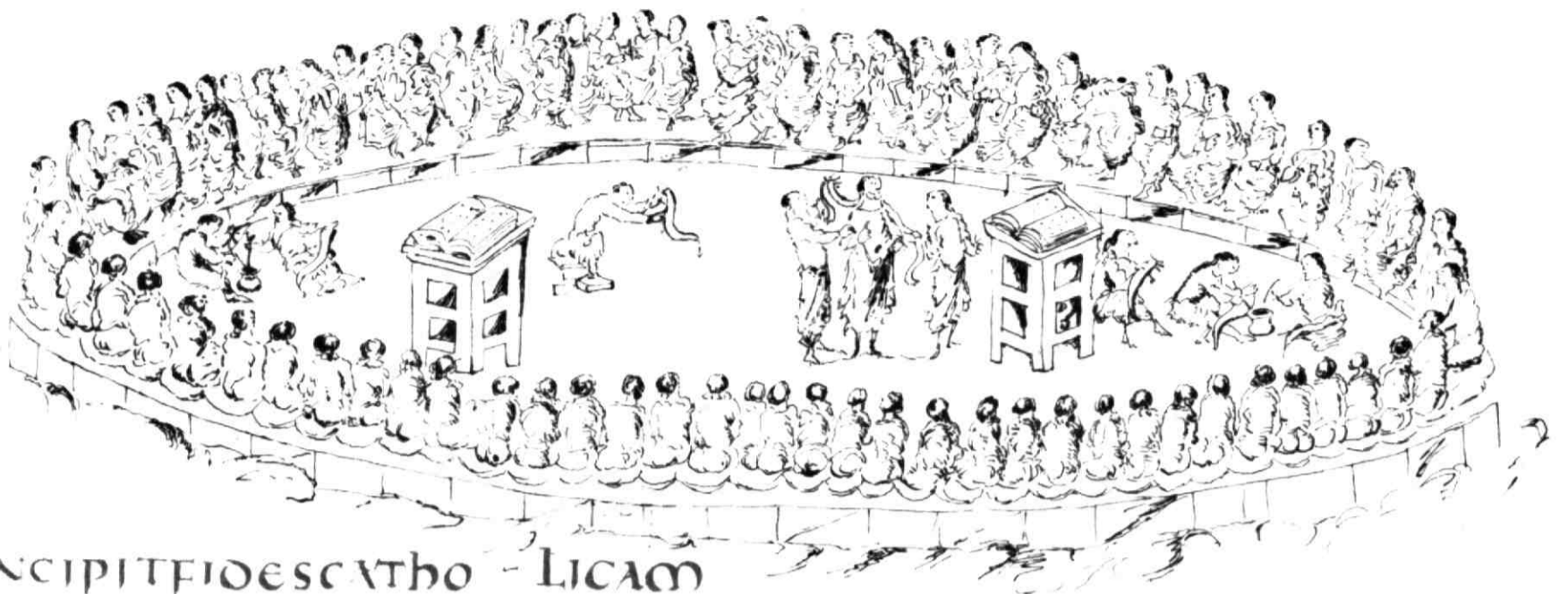
A.E.H.M.

-F.P.

2

A.E.F.G.





INCIPIT FIDES CATHO-

LICAM

QUI CUMQUE CUL-  
T  
SALVUSISSE ANTE OMNIA  
OPUS EST UT TENEA CATHO-  
LICAM FIDEM;

QUAM NISI QUI SQUE IN TE-  
GRAM IN VIOLATA MQUE  
SERVAVERIT ABSQUE DU-  
BIO IN AETERNUM PERIBIT

FIDES AUTEM CATHOLICA  
HAEC EST UT UNUM DOMIN-  
TRINITATE ET TRINITA-  
TEM UNUM IATE VENERE-  
MUR;

NEQUE CONFUNDENTES  
PERSONAS NEQUE SUBSTAN-  
TIAM SEPARANTES.

ALIA EST ENIM PERSONA  
PATRIS ALIA FILII ALIA  
SPIRITUS SANCTI.

SED PATRIS ET FILII ET SPIRITUS

UNA EST DIVINITAS AE-  
QUALIS GLORIA COAET-  
ERNA MAIESTAS;

QUALIS PATER ALIUS FILIUS  
TALIS ET SPIRITUS SANCTUS  
INCREATUS PATER INCRE-  
ATUS FILIUS INCREATUS  
ET SPIRITUS SANCTUS;

INMENSUS PATER INMEN-  
SUS FILIUS INMENSUS  
ET SPIRITUS SANCTUS;

AETERNUS PATER AETER-  
NUS FILIUS AETERNUS  
ET SPIRITUS SANCTUS;

ETIAM ENIM NON TRES AETERNI  
SED UNUS AETERNUS.

SICUT NON TRES INCREATI  
NE TRES INMENSUS SED UNUS  
INCREATUS ET UNUS  
INMENSUS;

SIMILITER OMNIPOTENS  
PATER OMNIPOTENS FI-  
LIUS OMNIPOTENS ET SPIRITUS

ETIAM ENIM NON TRES OMNI-  
POTENTES SED UNUS OMNIPOTENS  
ET AD PATER DOMINUS FILIUS  
DOMINUS ET SPIRITUS SANCTUS;

ETIAM ENIM NON TRES DOMINI  
SED UNUS EST DOMINUS;

ET AD DOMINUS PATER DOMINUS FILIUS  
DOMINUS ET SPIRITUS SANCTUS;

ETIAM ENIM NON TRES DOMINI  
SED UNUS EST DOMINUS;

QUIA SICUT SINGILLATIM  
UNAM QUAMQUE PERSONAM  
DOMINUM ET DOMINUM CONFITERI PROP-  
RIAM VERITATEM CONPELLIMUR

ET TRES DIOS AUT TRES  
DOMINOS DICERE CATHO-  
LICAE RELIGIONIS PROHIBE-  
MUR

PATER ANULLO EST FACTUS  
NEC CREATUS NEC GENITUS  
FILIUS A PATRE SOLO EST  
NON FACTUS NEC CREATUS  
SED GENITUS;  
S P S S C S A PATRE ET FILIO NON  
FACTUS NEC CREATUS NEC GE  
NITUS SED PROCEDENS;  
CINUS ERGO PATER NON TRIS  
PATRES UNUS FILIUS NON  
TRES FILII UNUS S P S S C S  
NON TRIS S P S S C I;  
ET IN HAC TRINITATE NIHIL  
PRIUS AUT POSTERIUS NI  
HIL MAIUS AUT MINUS;  
SED TOTI TRIS PERSONAE CO  
AETERNAE SIBI SUNT ET  
COAEQUALES;  
ITAU TEM OMNIA SICUTIA  
SUPRADICTUM EST ET TRI  
NITAS IN UNITATE ET U  
NITAS IN TRINITATE UE  
NERANDA SIT;  
QUI ULTERIOR SALUUS  
ESSE ITA DE TRINITATE  
SENTIAT;  
SED NECESSARIUM EST  
AD AETERNAM SALUTE  
UT INCARNATIONEM  
QUOQUE DOMINI NOSTRI  
IHU XPI FIDELITER CRI

DAT;  
EST IERGO FIDES RECTA UT CRI  
DAMUS ET CONFITEAMUR  
QUI AD N S NOSTER IHS XPS  
DI FILIUS D S ET HOMO EST;  
O S EST EX SUBSTANTIA PATRIS  
ANTE SAECULA GENITUS  
ET HOMO EST EX SUBSTAN  
TIA MATRIS IN SAECULO  
NATUS;  
P I R F E C T U S D S P I R F E C T U S H O  
M O E X A N I M A R A T I O N A L I  
E T H U M A N A C A R N E S U B  
S I S T E N S;  
A I Q U A L I S P A T R I S E C U N  
D U M D I U I N I T A T E M  
M I N O R P A T R I S E C U N D U  
H U M A N I T A T E M;  
Q U I C I T D S S I T E T H O M O  
N O N D U O I A M I N S E D U  
N U S E S T X P S;  
C I N U S A U T E M N O N C O N U E R  
S I O N E D I U I N I T A T I S I N  
C A R N E S E D A D S U M P T I O  
N E H U M A N I T A T I S I N D O  
C I N U S O M N I N O N O N C O N  
F U S I O N E S U B S T A N T I A E  
S E D U N I T A T E P E R S O N A E;  
N A M S I C U T A N I M A R A T I O  
N A L I S E T C A R O U N U S E S T H O  
M O I T A D S I H O M O U N U S

EST XPS;  
QUI PASSUS EST PRO SALUTA  
NOSTRA DESCENDIT AD IN  
FEROS TERTIADIERESUR  
REXIT AMORTUIS;  
ASCENDIT AD CAELOS SEDIT  
AD DEXTERAM D I PATRIS  
OMNIPOTENTIS;  
I N D E U E N T U R U S I U D I C A R E  
V I V O S E T M O R T U O S;  
A D C U I U S A D U E N T U M M O M  
N E S H O M I N E S R E S U R G E R E  
H A B E N T C U M C O R P O R I B U S  
S U I S  
E T R E D D I T U R I S U N T D E F A C  
T I S P R O P R I I S R A T I O N E M  
E T Q U I B O N A E G E R U N T  
I B U N T I N V I T A M A E T E R N A  
E T Q U I M A L A I N I G N E M  
A E T E R N U M;  
H A E C E S T F I D E S C A T H O L I C A  
Q U A M N I S I Q U I S Q U E F I D E  
L I T E R F I R M I T E R Q U E C R E D I  
D E R I T S A L U S E S S E N O N P O  
T E R I T;

6.8875